

למה לא כיבוש

יהודה שנהב

ארבעים שנה חלפו מאז 1967, ואני מתקשה למצוא מושג המאפיין את המצב הפוליטי שישאל נתונה בו בעקבות אותה מלחמה והתהליכים ההיסטוריים שהתרחשו מאז. בעיקר אני מתקשה להשתמש במושג "כיבוש", השגור בפי אלה המכונים "אנשי מחנה השלום". המושג — שהיה נחלת מעטים בסוף שנות השמונים, הסעיר את הרוחות ונחשב חריף — הפך זה מכבר למושג שחוק שהשתגר בשפה ואיבד את אופקו הביקורתיים. אולם הבעיה אינה נעוצה רק בהתמסדותו של המושג בשפה. המושג "כיבוש" מבטא תמונת עולם אנכרוניסטית של מי שדמיינו את ישראל בגבולות 1967 דמיון שבמסגרתו נתפס ה"כיבוש" כסרח עודף, דבר זמני, תאונה בהיסטוריה הפוליטית של ישראל. זוהי תפיסה סלחנית ומקוטעת של ההיסטוריה, שלפיה הכיבושים של 1967 וההתנחלויות בגדה המערבית וברצועת עזה הם אם כל הרעות. תפיסה זו באה לידי ביטוי למשל במה שאפשר לכנות "הנוסטלגיה החדשה", מעין תפיסת רטרו המבטאת געגוע לישראל שלפני 1967. מנקודת מבט זו המדינה של אותם ימים נחשבת ל"ישראל היפה", מעין תור זהב של מדיניות נוסח העולם המערבי ה"תקני". ביטא את התפיסה הזו יוסי ביילין, שאמר כי העשור שקדם ל-1967 היה "העשור היפה [בחייו] והוסיף: "כל מה שאני מנסה לעשות הוא לגרום לכך שנכדי יוכלו לחיות בארץ הזאת כפי שאני חייתי בה בעשור היפה והשקט ביותר בחייה, 1957–1967". אחרים כינו ברוח זו את ישראל שלפני 1967 "רפובליקה מצומקת וצודקת". האומנם היתה ישראל יפה וצודקת בעבור הפלסטינים בתוך תחומי הקו הירוק, שחיו תחת כיבוש צבאי פנימי? או בעבור המזרחים, שנזרקו להתגורר מחוץ למוקדי הכוח האורבניים והפכו לעמוד השדרה של מה שמכונה "ישראל השנייה"? מהי אותה ערגה לתקופה שלפני פריצת גוש אמונים וש"ס למרכז הבמה, כאשר ההגמוניה של תנועת העבודה היתה בשיאה והלאומיות הפלסטינית ("בפנים" ו"בחוץ") טרם עמדה על סדר היום באופן בולט כל כך? עמדות אלה, שזכו לביטוי מובהק גם במחקר על החברה בישראל, ניוונו לעתים את נקודת המבט של המחשבה הביקורתית. ראוי לציין שבתחילת שנות התשעים החלה להתגבש במדעי החברה התיאוריה הקולוניאלית/הפוסטקולוניאלית, שיכולה היתה לשמש פרדיגמת-על לחקר הכיבוש. היא ניכרה בעיקר בעבודותיהם של אבישי ארליך, גרשון שפיר, ברוך קימרלינג ואורי רם. אולם באותה עת ממש קיבלו על עצמם חוקרים רבים את הנחות היסוד של הסכמי אוסלו ואת האפיסטמולוגיה המבוססת על פתרון של שתי מדינות לשני עמים. אף שחלפו כבר ארבעים שנה מאז אותה מלחמה, הגבולות המדומיינים של ישראל

כפי שהם משורטטים ברוב רובו של המחקר נותרו גבולות 4 ביוני 1967. קווי מתאר אלה מתכחשים לכך שפרדיגמת הכיבוש היתה ועודנה מעוגנת במנגנוני הפנימיים של הציונות עצמה, כמעט בכל גרסאותיה. הם מטשטשים את העובדה שהכיבוש הטריטוריאלי לא החל ב־1967 והוא אינו מופנה רק החוצה אלא גם פנימה, אל המרחב המדינתי, שבו אין אלימות צבאית אבל מופעלת אלימות אחרת: מנהלית או משטרתית. די להתבונן באופן שבו הגיבה המדינה על ארבעת מסמכי החזון השונים שכתבו פלסטינים אזרחי ישראל, שבהם הם תובעים בין השאר זכויות ייצוג קולקטיביות. די להתבונן באופן שבו שולטת המדינה במאגר הקרקעות שלה ובאופן שבו הן מוקצות בידי מינהל מקרקעי ישראל ובידי גופים יהודיים על־מדינתיים כמו הסוכנות היהודית או קרן קימת לישראל. די להתבונן במועצות האזרחיות, המשמשות מנגנון (בעל היסטוריה אימפריאלית) של שליטה יהודית במרחב וכלי מדינתי להדרתם של לא יהודים. כל אלה מתקיימים בתוך הקו הירוק ולא רק מחוצה לו. התשוקה הישראלית לקרקע, היעדרם של גבולות קבועים, הכשרתן של ההתנחלויות, הקמת מכללות אקדמיות בשטחים, מחיקתו של הקו הירוק מספרי הלימוד ודיכוי הלאומיות הפלסטינית, הן בגדה המערבית וברצועת עזה והן בתוך ישראל עצמה — כל אלה אינם מקריים. הם מלמדים שה"כיבוש" אינו גחמה חולפת, אלא חלק מחזון אוטופי של קבוצות ישראליות לא מעטות, חזון שהתממש באופן נסיבתי ומקרי בשנת 1967.

אני מבקש להדגיש שאינני גורס לזהות מוחלטת בין המנגנונים המופעלים מעבר לקו הירוק לאלה שבתחומיו, אלא שיש לבחון אותם במבט משווה ולעמוד על הדומה ועל השונה ביניהם. עוד אני מבקש לטעון שבשל סיבות אלה ואחרות, המושג "כיבוש" השגור בשיח הפוליטי הוא מושג מתעתע. האגודה לזכויות האזרח בישראל קבעה, בעקבות החוק הבינלאומי, כי "כיבוש הינו מצב שבו בעקבות פעולה לוחמתית נשאת השליטה על השטח בידי צבא זר. מדובר במצב המוגדר מעצם טיבו כמצב זמני, שצריך לבוא לידי סיום בהסדרת מעמדו של השטח במסגרת הסכם שלום, אשר יביא לסיומה של המלחמה".¹ המושג "כיבוש" מניח מדינה בעלת גבולות ברורים וריבונות רציפה, שאפשר לתחמם באופן ברור על פי החוק הבינלאומי, אולם במקום זאת אנו מוצאים ריבונות מחוררת, גבולות עמומים ותביעות להגדרה עצמית של פלסטינים "בפנים" ו"בחוץ".

קריאה מרחבית של ההיסטוריה הקולוניאלית מלמדת שהאימפריות האירופיות הגדולות ניצבו בפני מלכוד דומה. מצד אחד ביקשו המוסדות האימפריאליים לייצא את שלטון החוק אל הקולוניות, הן כדי להגן על הנתונים והן כדי להשלים את משימת התרבות האירופית. מצד אחר הם ביקשו להתחמק מסיפוח של שטחי הכיבוש וממימוש של ריבונות מלאה. התוצאה היתה חללי ריבונות: ריבונות חלקית המבוססת על חריגים ולא על "אחדות שאינה ניתנת לחלוקה", כפי שהגדיר זאת ז'ן בודן. חללי הריבונות בקולוניות — כמו

¹ ראו את נייר העמדה "האמנם דמוקרטיה?", האגודה לזכויות האזרח בישראל, ירושלים, יוני 2007, עמ' 2, <http://www.acri.org.il/pdf/democlong.pdf>.

גם המאבקים המתמשכים בין הדרישות השונות של משרד המושבות, משרד המשפטים, משרד החוץ והנציב העליון במקום – יצרו "הכרעות ריבוניות" שהתבססו על חריגים. הביורוקרטים הקולוניאליים – לורד קרומר, הנציב העליון הבריטי במצרים, לורד קרזון בהודו, לורד סמית בדרום אפריקה, לורד סומרסט בכף התקווה הטובה ורבים אחרים – יצרו מודלים אנומליים של חריגים, שבהם הריבונות אינה נקבעת על ידי שלטון החוק. תחת זאת, מה שנמצא מחוץ לשלטון החוק מוכל כבעל זיקה לשלטון זה. כך נוצרה מערכת של טלאים משפטיים והסדרי אד-הוק: תחומי שיפוט אקס-טריטוריאליים, צווים מנהליים, סיפוחים חלקיים, הכרזה על "מצב לחימה" או שימוש בתקנות שעת חירום. כולם הוגדרו מצבים יוצאים מן הכלל, שרשרת של חריגים היוצרים כיסים של היעדר חוק בחסות החוק. החריג, יש להדגיש, אינו השעיה של שלטון החוק, אלא דווקא הפעלתו (הסלקטיבית) בעבודת הטלאה מרחבית. אחרי הכול, הסדר המשפטי-פוליטי מכיל ומדיר בה בעת. חשיפת החריגים הללו מאפשרת לאתר את מקורות האלימות שבבסיס פערי הריבונות. נקודת מבט זו של מרחב חללי הריבונות מאפשרת לנו להיפרד מן הפרדגימה הסטרוקטורליסטית, הנסמכת על קריאה בינארית של המציאות הפוליטית והמבחינה בבירור בין "כאן" ל"שם". העובדה הסוציולוגית היא שהמושג "סיום הכיבוש" אינו מתארגן לכדי תמונה ברורה. האם משמעותו חזרה לגבולות 1967? האם פירושו פינוי ההתנחלויות באזור "עוטף ירושלים", במעלה אדומים או באריאל? האם משמעותו המשך דיכוי תביעתם של הפלסטינים בישראל לזכויות קיבוציות? ברור כיום שהמושג "מדינה יהודית ודמוקרטית" נכשל כישלון חרוץ בניסיונו להכיל את כל ה"חריגים" ולתת מענה לכל הבעיות האלה. ברור גם שהפטישיזציה של הקו הירוק מטהרת את השליטה הישראלית מעבר לו ומסייעת לה להתארגן באפיקים המכחישים את עוצמתה ואת עוולותיה של הנוכחות הישראלית שם. היא גם מאפשרת לערוך הבחנה מלאכותית בין "טובים" ל"רעים" ומייצרת אדישות מוסרית. עוד, ככל שהגבולות הבינלאומיים (ה"חיצוניים") ממוסמסים ועמומים יותר ("גדר", "חומה", "ציר פילדלפי", "התנתקות", "נסיגה", "עיבוי", "חיזוק"), כך הגבולות ה"פנימיים" בין קבוצות לאומיות, דתיות, מעמדיות ואתניות הולכים ומתקשחים. אנו למדים זאת כאשר אנו מתבוננים במשטרי הפריבילגיות המעצבים את המרחב בישראל. אני מזמין אתכם לעיין בספר הפרדה, על שלל התצלומים והטקסטים שבו, שראה אור זה עתה בעריכתם של חיים יעקובי ושלי כהן.² מה שעולה בבירור מן הספר הוא השיבוש בחלוקה המסורתית והמקובלת שבין "אנחנו" ו"הם". הספר מראה בשיטתיות כיצד החריגים של החלוקה הבינארית הזו חדלו להיות היוצאים מן הכלל והפכו לכלל. הוא מלמד על ריבוי של חלוקות פנימיות בתוך ערים וביניהן על בסיס אתני-גזעי. דוגמאות לכך הן החומה ברמלה בין שכונת ג'זאריש לשכונת גני דן; חומת העפר שהקימו תושבי קיסריה בינם לבין ג'יסר א-זרקא; החומה שתוכננה בין השכונה הערבית פרדס שניר בלוד לבין מושב ניר צבי; קהילות מסוגרות במגוון

² חיים יעקובי ושלי כהן (ערכו), 2007. הפרדה: הפוליטיקה של המרחב בישראל, חרגול, תל-אביב.

מקומות, שהבולטת שבהן היא זו שבאתר אנדרומדה ביפו; וסכסוכי ה"גבול" בין היישובים מודיעין, רעות או מכבים – יישובים המטשטשים את הקו הירוק ומסמנים מרחבים מעמדיים חדשים. החומות הפיזיות והסימבוליות הללו מקורן בעירוב של מפעלים מדינתיים, יוזמות של בעלי הון, יוזמות של דיירים ושל רשויות מוניציפליות. המרחב הישראלי בנוי ממערכות של גבולות ומיונים, שלכאורה אינן מתארגנות לכלל שיטה. בלי להפריז בחשיבות ההפרדות הפנימיות להבנת המרחב הישראלי, אפשר להבחין בתנועה המתחוללת בעשורים האחרונים (בעיקר מאמצע שנות השמונים) מריבונות מדינתית כמעט בלעדית לריבונות מרחבית המכילה שחקנים כלכליים, בעיקר בעלי הון, בתוך הקו הירוק, על קו התפר שלו ומחוצה לו. תנועה זו מטשטשת עוד יותר את מנגנוני הכיבוש ומכליאה אותם ב"מנגנוני השוק". כך לדוגמה, לא הריבון המדינתי מפנה את תושבי כפר שלם מן הבתים שבהם חיו עשרות בשנים, אלא הריבון הכלכלי, הנעזר לא רק במשטרה המדינתית אלא גם בחברות ביטחון פרטיות.

גם החומה שבנתה ישראל אינה משקפת (רק) "צרכים ביטחוניים". זוהי חומה פוליטית-כלכלית במובהק, שאינה משקפת קו גבול יציב ומובחר, אלא בעיקר את הכאוס המדינתי ואת הבלבול של המשטר בישראל בסוגיה זו. אבל בהיותה כזו, היא מייצרת תנועת טרנספר של פלסטינים הלכודים בין הקו הירוק לבין תוואי הגדר ומשבשת את הסיכוי לרצף טריטוריאלי בתוך שטחי הריבונות הפלסטינית. החומה אינה גבול בין מדינות. היא נעה בזכות עצמה ומסמנת את עצמה. לדעתי אין מכשול גדול יותר לפרוגרמה של שתי מדינות מחומת הפרדה. היא תבטיח פסיעה איטית אך בטוחה אל עבר הרעיון הדו־לאומי. תהיה זו דו־לאומיות כמעט כמו בלוד או ברמלה, שם אנו מוצאים חומות הפרדה דומות בתוך שטחי מדינת ישראל. אלה הן חומות המאפשרות הפרדות טריטוריאליות אורבניות בין יהודים לערבים ומבטאות יותר מכול את הקולוניאליזם הפנימי-חיצוני בתוך החברה והמדינה בישראל.

אני מודע לכך שדברים אלה עשויים להיות זהים לדברים הנישאים בפי אנשי הימין הרדיקלי. אכן, כך אני סבור, יש דמיון מסוים בדיאגנוזה, אך אין זה הופך אותה בהכרח למוטעית או לבלתי לגיטימית. ההבדל בין העמדות אינו בדיאגנוזה, אלא באופן הפוליטי שהן מנחות. הדמיון בדיאגנוזה בין עמדותי זו לעמדתו של הימין הרדיקלי מתבהר לעניות דעתי לנוכח התפיסות הליברליות של השמאל הציוני, הנשענות על הנחות מוטעות, הגורסות שאת הסכסוך האלים אפשר עדיין לפתור על ידי: (א) פינוי גושי ההתנחלויות; (ב) הקמה של מדינה פלסטינית עצמאית בעלת רצף טריטוריאלי בגבולות 1967; (ג) התנגדות לזכויות קולקטיביות לפלסטינים אזרחי ישראל. חוששני שפתרון כזה איננו אפשרות פוליטית ריאלית. אני חושב שפינוי התנחלויות אינו ריאלי, ובמקרים מסוימים גם אינו מוסרי; שמדינה פלסטינית מחוררת ומקוטעת הנשלטת בחלקה בידי ישראל אינה פתרון שיכול לשים קץ לסכסוך; וכי ישראל צריכה להתמודד עם היסודות האתניים הלא דמוקרטיים במשטרה, גם זה הפנימי. אין פירוש הדבר, כפי שטוענים חלק מן המלעזים, שזהו הקץ לקיומה של מדינה ליהודים. פירוש הדבר שבמקום הנוסחה של מדינה יהודית ודמוקרטית

תצטרך להימצא חלופה יצירתית ושוויונית יותר. עמדותיי אלה אינן משקפות בהכרח את דעות הכותבים בגיליון זה, המוקדש לארבעים השנים שחלפו מאז 1967 ולהיבטים הפוליטיים של הנוכחות הישראלית בשטחים. המאמרים בגיליון זה אינם משקפים פרדיגמה אחידה; נהפוך הוא, כפי שיעלה ודאי מן הקריאה בגיליון, ניתוחי המחברים מתאפיינים בהטרוגניות רבה הם משתמשים במושגים מגוונים לתיאור המצב. גם אני עצמי אמשך להשתמש בהמשך במונח הדיסקורסיבי "כיבוש", למרות הביקורת שהצגתי עליו.

מאמרם של *ארנה בן-נפתלי*, *אייל גרוס* ו*קרן מיכאלי* עוסק בשאלת החוקיות של השליטה הישראלית בשטחים הפלסטיניים ובמבנה המשפטי של מה שהם מכנים "משטר הכיבוש". הכותבים טוענים שדווקא השיח המשפטי אינו עוסק בשאלת חוקיות הכיבוש, והם מבקשים לבחון שאלה זו באמצעות דיון פוליטי במשפט הבינלאומי. הכותבים מגיעים למסקנה – שאולי אינה מפתיעה את אלה שאינם משפטנים – כי "הכיבוש הישראלי המתמשך בשטחים הפלסטיניים שנתפסו ב-1967 הוא כיום משטר כיבוש בלתי חוקי", וכי קיומו של משטר כיבוש בלתי חוקי אפשרי מבחינה נורמטיבית. בתוך כך הם דנים במבנה הלגיטימציה לכיבוש בהיעדר חוקיותו (למשל צורכי הביטחון), במשמעות ההבחנה בין "כאן" ל"שם", ובטשטוש בין הכלל לחריג ובין הזמני לבלתי מוגבל בזמן.

אריה ארנון עוסק בשאלת הקשר בין שטחי הכיבוש לבין ישראל שבתחומי הקו הירוק באמצעות הפריזמה הכלכלית. זוהי סוגיה חשובה משום שהיא מייצגת דינמיקה שונה מזו של ההיגיון הפוליטי. הכוח הפוליטי הישראלי, כמו מעצמות אימפריאליות רבות בזמן הכיבושים הגדולים, מוותר על הריבונות הפוליטית, אולם למעשה משמש ריבון כלכלי מועצם בשטחים. מאמרו של ארנון משרטט את המתווה ההיסטורי של האמביוולנטיות של המדיניות הישראלית. המתח בין שילוב להפרדה מצביע על הפטישיזציה של הקו הירוק, המשמש קו בעל פני יאנוס המספח או מפריד כל קבוצה וכל תקופה על פי הגיונה.

דניאלה מנסבך דנה בפרקטיקות המחאה של תנועת מחסום Watch. גם היא מאתגרת את ההבחנות המסורתיות בין "כאן" ל"שם" ובין שיתוף פעולה לביקורת. היא מנתחת לא רק את השפעותיהן של פרקטיקות המחאה של התנועה על מצב הכיבוש אלא גם, ואולי בעיקר, את הקשר בינן לבין סדר השיח המגדרי. לטענתה, פרקטיקות אלה מכניסות אל המרחב הצבאי הגברי אלטרנטיבה המבקרת את החלוקה הרפובליקנית הבוחנת את מידת התרומה לצבא, והן מאתגרות גם את המבנה הפנאופטי המאפשר להתבונן במתרחש במחסומים.

אריאל הנדל מספק לנו תמונה חזותית ומקודדת של טכנולוגיות השליטה המרחבית בשטחים. הוא מתמקד במה שהוא מכנה "טכנולוגיות של אי-ודאות" ובוחן כיצד הן מיוצרות, מופצות ונצרכות בשטחים. הוא מציג שני סוגים של ערכים מרחביים: ערך מוחלט של מרחב, שהוא מיסודו אדיש למתרחש במרחב הנמדד, וערך שימוש, המביא בחשבון את טכנולוגיות השליטה עצמן ומציג אמצעים חזותיים להדגמת השימוש בהן.

רגב נתנון עוסק בממד חזותי אחר של הכיבוש בשטחים: תמונות של צלמי עיתונות. למעשה הוא עוסק בניסיונות של צלמים לאלף, לארגן ולטהר את המציאות הכאוטית

של הכיבוש באמצעות פרקטיקת הצילום. לאחר שניתח מאות תצלומים הוא מבחין בין שלושה סוגים ומבקש להסביר מיהם הצלמים של מה שהוא מכנה "צילום טרנסגרסיבי". אחת התוצאות המפתיעות של הניתוח היא שצלמי העיתונות ממעטים לייצר תצלומים טרנסגרסיביים. דווקא חיילים שאינם צלמים מקצועיים הם שמייצרים באופן מפתיע – ואולי לא – את רוב התצלומים שאינם בנאליים.

מאמרם של אריאלה אזולאי ועדי אופיר מבקש למפות סוגים ותבניות של אלימות בשטחים. הם עורכים שתי חלוקות קונספטואליות. הראשונה היא בין הפרדה מרחבית (בין שטחי כיבוש לשטח ישראלי) לבין הפרדה משפטית ומנהלית (בין אזרחים למי שאינם אזרחים). אזולאי ואופיר מבקשים להיפטר מן ההבחנות הבינאריות המקובלות ולהציע מבנה שלפיו מעולם לא היתה הפרדה גמורה בין שתי המערכות, אך מעולם גם לא היה סיפוח ריבוני מלא. הם גורסים כי ההפרדה המרחבית אמורה לנתק או להבחין בין שתי קבוצות לאומיות, אך בה בעת להכיל את שתיהן בתוך מערכת שליטה אחת. החלוקה השנייה שהם עורכים היא בין שני סוגים של אלימות: אלימות מתפרצת ואלימות כבושה. האחרונה היא אלימות מושהית, שבה הממד הפוטנציאלי, הנסתר בדרך כלל, זוכה לנראות. הכוח האלים פועל באמצעות הצגת הפוטנציאל שלו.

לאריאל הנדל טקסט נוסף בגיליון. הוא הצליח לקבץ בעמל רב כרוניקה מרשימה של התנהלות השלטון הישראלי בשטחים שמעבר לקו הירוק (וגם ובתוכו) מאז 1967. בגיליון שלוש מסות. מסתו של לב גרינברג מציגה עמדה שונה מזו של אריה ארנון (בגיליון זה), ומביאה מבט נוסף על דפוס השליטה הכלכלי-צבאי של ישראל בשטחים במהלך השנים. מסתו של חנן חבר עוסקת בספר שיריו של יצחק לאור, עיר הלווייתן, שנכתב בעקבות האינתיפאדה השנייה. ולבסוף, חנה הרצוג נפרדת מעמית וחבר שכתב רבות על הכיבוש, ברוך קימרלינג, שהלך לעולמו השנה.

מאיד ויגודר מציג תיק עבודות על מצב הכיבוש, והוא מתמקד בשתי "התנתקויות": האחת של הצבא מן השטחים שכונו "שטחי A" בראשית תהליך אוסלו, והאחרת מחבל עזה ב-2005. התצלומים של אלדד רפאלי מלמדים על הזיקה הפוליטית והתרבותית בין "עקירות" ועל הקשר המורכב בין טריטוריה לאוכלוסייה. בגיליון מובאות גם רשימות על ספרים שנערכו בידי שלוש עורכות המדור, רונה ברייד-גארב, אורנה יואלי וטל כוכבי: דאיק זרייק, עוסק בארבעה ספרי מחסומים שהתפרסמו בשנים האחרונות; ישי רוזן-צבי מנתח ארבעה ספרים העוסקים בהתנחלויות; שלמה פישר עוסק במופעים של מה שהוא מכנה "ציונות דתית רדיקלית"; כשיר כשיר כותב על ספרות מחקר פלסטינית בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני; ורונה סלע מנתחת ספרים של חוקרים פלסטינים הבוחנים את הייצוג החזותי של העבר הפלסטיני דרך תצלומים.

* * *

הכיבוש שבתוכנו

גיליון זה היה אמור לצאת לאור בסתיו 2007. הגיליון מתפרסם באיחור ניכר וללא שני מאמרים שהיו מתוכננים להופיע בו: מאמרו של אייל ויצמן, "ללכת דרך הקירות", ומאמרו של ניב גורדון, "מקולוניזציה להפרדה". מאמרו של ויצמן עוסק בשאלת ארגון המרחב בלחימה של הצבא באזורים בנויים בשטחים. ויצמן מתאר כיצד שורה של קובעי אסטרטגיה וקצינים ישראלים ממשיגים את המרחב בהתבסס על עקרונות שפותחו דווקא בתיאוריה הביקורתית. דוגמה לכך היא הפרקטיקה של "הליכה דרך קירות" שנקט הצבא במהלך המבצע המכונה "חומת מגן": תנועה דרך קירות בתוך בתיים של תושבי ערים ומחנות פליטים כגון ג'נין או בלטה. אנשי הצבא שהגו שיטת תנועה זו נשענים במוצהר על גישתם הסוציו-מרחבית של ז'יל דלז ופליקס גואטרי. גישה זו מפרקת את הבינאריות של "פנים" ו"חוץ" ואת עצם ההבחנה בין סובייקטים תודעתיים הפועלים במרחב לבין אובייקטים שרק מצויים בו. אך מה שהציעו דלז וגואטרי כדגם של התנגדות למדינה ולצבא, עוכל ונוכס אל תוך מכונת המלחמה הצבאית. הניתוח שערך ויצמן במאמרו הזמין אותנו להעלות שאלות נוקבות על אידיאולוגיה ואפיסטמולוגיה, כמו גם על נדידתם של רעיונות ביקורתיים ועל הבעלות עליהם. אך ויצמן לא נותר רק ברמה האנליטית. הוא נקט מהלך ביקורתי-פוליטי מודע וטען במאמרו לאחריותם של יחידים — כמו ד"ר (תא"ל) שמעון נוה ותא"ל אביב כוכבי — להפעלת שיטות הלחימה החדשות ולפגיעה הקשה באוכלוסייה האזרחית הכרוכה בהן. לאחר שמאמרו של ויצמן התקבל לפרסום, ביקשתי תגובה משמעון נוה, שהסכים לכך עקרונית, אולם לא שלח אותה למרות בקשות חוזרות ונשנות של המערכת.

מאמרו של ויצמן אינו מתפרסם בגיליון זה בשל סדרה של אירועי שרשרת שיצרו משבר מורכב, שבמרכזו מכתב איום מעורך דינו של כוכבי המזהיר כי במאמרו של ויצמן מופיעות קביעות העלולות להניע את מרשו לנקיטת אמצעים משפטיים. הצבאות והכיבוש, עטופים במשפט האזרחי, הגיעו לפתחו של כתב העת תיאוריה וביקורת, וראוי להניח אותם על סדר היום שלנו.

עם כניסתו לתפקיד בספטמבר 2007 ביקש יו"ר מועצת המערכת של תיאוריה וביקורת לקרוא את המאמרים שתוכננו להיכלל בגיליון הנוכחי. הוא סבר כי הביקורת האישית במאמרו של ויצמן מחייבת את המערכת להעניק זכות תגובה למושא הביקורת העיקרי, תא"ל כוכבי. המאמר נשלח לדובר צה"ל, בהנחה שכקצין בשירות פעיל הוא מנוע מלהגיב באופן ישיר. תגובת דובר צה"ל מעולם לא הגיעה, ובמקומה נחת על שולחן המערכת המכתב מעורך דינו הפרטי של כוכבי.

בעקבות מכתב זה פנינו ליועץ המשפטי של מכון ון ליר בירושלים, שסבר שהמאמר אכן חשוף לתביעת לשון הרע. בעקבות ההתייעצויות המשפטיות שקיימנו, הצעתי לוויצמן כמה תיקונים שאמורים היו למנוע את האפשרות של תביעת דיבה נגד כתב העת. בנקודת זמן זו התכנסה מועצת המערכת וגבתה את המשך העבודה על המאמר עם התיקונים.

כמו כן החליטה מועצת המערכת על מדיניות כתובה שלפיה כתב העת לא ישלח בעתיד כל מאמר שהוא, ומכל סיבה שהיא, לתגובה חיצונית טרם פרסומו. עוד הוחלט, בעקבות הצעתו של יו"ר מועצת המערכת, כי במקרה שמאמר יכלול קביעות העלולות להביא לתביעת דיבה, יעביר העורך את המאמר לביקורת פנימית במכון ון ליר במטרה לוודא שקביעות עובדתיות מגובות באסמכתאות ראיות. ההחלטה הגורפת שהתקבלה במועצת המערכת מכירה בדיעבד שכל שליחה של מאמר לתגובה לפני פרסומו היא משגה. כמו כן, חשוב לציין שהן המערכת והן יו"ר המערכת היו מודעים לכך שגם החלטה להקפיד שבעתיים במאמרים הכוללים התייחסויות אישיות אינה נטולת הטיה אידיאולוגית-פוליטית: בשל אופי התיעוד המבוזר והחסר של השלטון הישראלי, בראש ובראשונה ביחס לפעולות בשטחים וכן בכמה תחומי פעולה אחרים, ברור כי יש מגבלות וגבולות ליכולת המסמך של מעשי השלטון. כך למשל, ההיסטוריה הקולוניאלית מלמדת אותנו שמעשי רוע, כמו ההריסה המסיבית של הכפרים הפלסטיניים במלחמת 1948 או פעולות הרצח וההשמדה שביצע השלטון הצרפתי באלג'יריה, נחשפים במלוא היקפם רק בדיעבד. משום כך קיימת אסימטריה אפיסטמולוגית בין היכולת להוכיח מעשי רוע לבין אי-היכולת להוכיחם בזמן אמת. עוד הוחלט שפעולת המסמך תיעשה במאמרים חריגים בלבד, הכוללים התייחסויות אישיות, ולא תהיה פרקטיקה קבועה של כתב העת.

בסופו של דבר החליט אייל ויצמן למשוך את המאמר, אף שהסכים שהתיקונים שהוצעו אינם מעקרים את טיעונו ואת אופיו של המאמר. אינני משוכנע שמשיכת המאמרים היא מעשה פוליטי אפקטיבי. כעורך, אני מצטער על כך ששני מאמרים חשובים להבנת הדקדוק הפנימי של השלטון הישראלי בשטחים נותרו מחוץ לגיליון. אך לוויצמן, כמו גם לניב גורדון, היו טענות עקרוניות יותר באשר למעמד פעולת המסמך, ובאשר ליחסי הגומלין בין כתב העת תיאוריה וביקורת ובין סביבתו הפוליטית והלגלית. אכן, אפשר לטעון כי גם החלטתנו למסד את אופן הטיפול במאמרים הכוללים התייחסויות אישיות אינה נטולת משמעות ביחס לגבולות ביקורת הכיבוש.

משבר זה מזמן לנו "רגע ביקורתי" או "נקודת אי-רציפות", המצריכים לבחון את היחס בין אפשרות ביקורת הכיבוש לבין אפשרות הביקורת העצמית של תיאוריה וביקורת. אי-פרסום המאמרים והתהליכים שהתרחשו בתיאוריה וביקורת ומחוצה לו בעת המשבר מחדדים את הצורך לנסות להבין את אופן התנהלותו של כתב עת המצוי במטריצות שונות של כוח: פוליטי, כלכלי או משפטי-לגלי. אפשר לנתח את התוצאה וללמוד ממנה על מקומנו בתור ישראלים הכפופים גם הם למשטר הכיבוש ונוטלים בו חלק פעיל או סביל, כיחידים וכקבוצה המבקשת לקיים כתב עת מדעי-ביקורתי. כמו ישראל בתחומי הקו הירוק, כמו כל אזרחי ישראל המשלמים מסים המזינים את הכיבוש, גם כתב העת אינו נמצא מחוצה לו. הוא מתקיים בתוך מטריצות הכוח של הכיבוש וההיגיון הצבאי המעצב אותן. מעבר לכך, המשבר מזמין דיון ביחס שבין כתב העת, הנתון בשגרה של אילוצים מוסדיים (תקציביים, משפטיים, ניהוליים), לבין היכולת להתמיד בפיתוח חשיבה ושפה ביקורתיות,

שהתממשותן תלויה ביכולת להתמיד בפסיעה מעבר לגבולות השיח הלגיטימי (המנומס, האחראי או החוקי). הרי יש לזכור כי צנזורה עצמית וצנזורה חברתית כמעט לעולם אינן מופיעות בצורתן העירומה, אלא הן מוסוות היטב במושגים מובנים מאליהם לכאורה כגון מהוגנות, הוגנות, רציונליות וסבירות.

סוגיה זו מתבטאת גם באחת הטענות המופיעות במכתבו של עורך הדין: "יצוין כי אי אזכורו של מרשי במאמר בוודאי שלא יפגע בהכנת הרעיונות הגלומים בו...". עורך הדין נגע כאן בנקודה מרכזית לאיתורו של ה"פוליטי" בתיאוריה הביקורתית. אייל ויצמן גורס במאמרו כי אסור שתיאוריה בכלל, וניתוח של מבנים, מוסדות ומנגנונים בפרט, יטשטשו את האחריות של יחידים לפשעי מלחמה. יתר על כן, בכל תיאוריה המופעלת כדי לנתח מנגנוני כיבוש, כמו גם מנגנוני כוח אחרים המייצרים אי-שוויון, עוולות ופשעים, חייבת להימצא דרך לבטא גם אחריות אישית למעשים העשויים להיות פליליים ושאפשר לייחס ליחידים המבצעים והמתפעלים אותם. עורך הדין מציע למעשה את עיקורו של ה"אישי" מן הדיון הפוליטי.

משום כך, מעבר לביקורת הכיבוש הישיר, יש לשאול מהו התפקיד שממלאים בו כללי המשפט האזרחי – באמצעות הציות לאיסור לשון הרע – בצנזורה ובצנזורה עצמית. המשפט האזרחי, במקרה הנידון, וכפי שהוא מנוסח על ידי עורך הדין, פועל כמנגנון המבקש לעקר את הממד האישי ולהשאיר לנו רק "רעיונות". איננו יכולים לקבל כמובן מאליו את הציות שלנו לצויו של משפט זה. ההבנה שבה אנו מקבלים, בתוך ההיגיון המשפטי, את ההכרח להימנע מתביעת לשון הרע, מתפקדת כמנגנון החותר לשוב ולהפריד בין תיאוריה ועיסוק במבני הכוח, מחד גיסא, לבין סובייקטים בעלי אחריות מוסרית ומשפטית מאידך גיסא. דיון זה נוגע לשאלת היסוד של שיח ביקורתי ולתנאים המאפשרים "להוריד את הסטרוקטורות לרחוב". תנאים אלה, כך מתברר, מחייבים אותנו גם לבחון כיצד גם "ביקורת הכיבוש" מתפרקת לתוך הפרוזאיות של חיי היומיום, שבתוכם אנחנו חושבים וכותבים ומחליפים דעות ועמדות עם עמיתנו.

